

быть слабой или сильной, в зависимости от обстоятельств. Здесь присутствует фактор обязательности, привычного состояния, в силу обстоятельств, или различных сильных стимулов на уровне ментальности. Большое значение имеет слаженность работы коллектива, поддержка семьи и ближайшего окружения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Филиппова Ю.В. Мотивация учебной деятельности студентов в процессе обучения в вузе. Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Серия «Гуманитарные науки». 2013. № 1. С. 67–70.
2. Меркулова Ю.Г. Профессиональная мотивация персонала. Акмеология. 2013. № 1. С. 203–207.
3. Колесникова Т.А. Особенности мотивации профессионального самоопределения студентов технических и гуманитарных специальностей технического вуза. Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2008. № 76-2. С. 132–138.
4. Жуков А.М., Канукова Е.Ю., Сердакова К.Г. Особенности мотивации учебной деятельности студентов: сравнительный анализ. Вестник Екатеринбургского института. 2013. № 4(24). С. 108–112.
5. Mucella Uluga, Melis Seray, Ozdena Ahu Eryilmazb. The Effects of Teachers' Attitudes on Students' Personality and Performance. Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2011. Volume 30. Pages 738–742.
6. Львова С.В. Профессиональная мотивация педагогов образовательного учреждения. Системная психология и социология. 2015. № 3(15). С. 54–62.
7. Сотникова А.В. Профессиональная мотивация как предмет социологического анализа. Историческая и социально-образовательная мысль. 2010. № 3(5). С. 118–123.
8. Чернобровкина С.В., Грушко Н.В. Личностные и мотивационные факторы социально-психологической адаптации студентов вуза. Вестник Омского университета. Серия «Психология». 2017. № 3. С. 39–51.
9. Профессиональная мотивация. URL: <http://azps.ru/handbook/p/prof828.html>.
10. Долгополова С.В., Назарова Н.Е., Зуева О.Н. Учебно-профессиональная мотивация студентов как фактор готовности к трудовой деятельности. Человек и образование. 2015. № 2(43). С. 91–94.

УДК 159.9.62:316.6.4

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЇЇ ПРОФЕСІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ В ПІЗНЬОМУ ЗРІЛОМУ ВІЦІ

Бази́ка Є.Л., к. психол. н., доцент,
доцент кафедри психології та спеціальної освіти

Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини
Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

У статті розв'язується проблема пенсійної реформи в Україні, яка актуалізує тематику професійної реадaptaції, незатребуваності, перенавчання для конкурентоспроможності на ринку праці, що не може не позначитися на психічному та професійному здоров'ї українських громадян. Також подано психологічний аналіз поняття потенціалу, інноваційного потенціалу, феномена безробіття та його впливу на психічне здоров'я людей передпенсійного віку; результати дослідження мотивів пізнього учнівства та сприйняття цієї ситуації.

Ключові слова: психічне здоров'я, професійний потенціал, інноваційний потенціал, пізній зрілий вік, безробітний, професійно незатребуваний.

В статье представлена проблема пенсионной реформы в Украине, которая актуализирует тематику профессиональной реадaptaции, невостребованности, переобучения для конкурентоспособности на рынке труда, что не может не сказаться на психическом и профессиональном здоровье украинских граждан. Также представлен психологический анализ понятия потенциала, инновационного потенциала, феномена безработицы и его влияния на психическое здоровье людей предпенсионного возраста; результаты исследования мотивов позднего ученичества и восприятие данной ситуации.

Ключевые слова: психическое здоровье, профессиональный потенциал, инновационный потенциал, поздний зрелый возраст, безработный, профессионально невостребованный.

Bazyka Ye.L. PSYCHOLOGICAL HEALTH OF PERSONALITY AS THE DETERMINANT OF HIS PROFESSIONAL POTENTIAL IN HIS LATE MATURE AGE

The article solves the problem of pension reform in Ukraine, which actualizes the subject of professional re-adaptation, unclaimedness, re-training for competitiveness in the labor market, which cannot but affect the mental and professional health of Ukrainian citizens. The analysis of scientific sources made it possible to put forward assumption, that despite the decrease of psychophysical functions of a person, late mature age is one

of the most productive periods in person's creativity, the integration of the psycho-professional aspect of life. The purpose of the publication is to present a psychological analysis of the concept of potential, the innovative potential, the phenomenon of unemployment and its impact on the mental health of people of near retirement age, as well as the results of the study of the motives of late apprenticeship and the perception of this situation.

Key words: *mental health, professional potential, innovative potential, late mature age, unemployed, professionally unclaimed.*

Постановка проблеми. Пенсійна реформа в Україні перебуває на завершальному етапі, що пропонує для зменшення демографічного навантаження на солідарну систему зберегти право виходу на пенсію в 60 років для осіб, котрі матимуть 25 років страхового стажу до 2018 року, який щорічно буде збільшуватися на 12 місяців до досягнення 35 років до 2028 року. Особам, які не матимуть 15 років страхового стажу, буде призначатися державна соціальна допомога після досягнення 65 років. Після 2028 року на пенсію українці виходитимуть у 65 років (і жінки, і чоловіки однаково). Тобто пролонгація трудової діяльності збільшується на 5–10 років. У зв'язку з цим виникає необхідність у перегляді як вікової періодизації, етапів і інститутів соціалізації (так як передпенсійний вік також відсувається в середньому на 10 років), так і особливостей, а головне, з'ясування, на що спроможна та здатна людина пізнього зрілого віку в контексті інноваційно-професійного потенціалу особистості цього періоду.

Ми вимушені констатувати, що відсутність системного психологічного аналізу феномена безробіття й досліджень пролонгації професійної діяльності, вікової групи пізнього зрілого віку, а також даних про можливі моделі подолання кризи професійної затребуваності на різних етапах професіогенезу особистості значно скорочують можливості визначення шляхів психологічної допомоги з метою надання підтримки особистості, що переживає кризу затребуваності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Систематизація даних, поданих зарубіжними дослідниками, дала змогу відзначити, що втрата роботи сприяє значному стресогенному навантаженню, що призводить до погіршення самопочуття, негативних змін у сімейній сфері й міжособистісному спілкуванні, виникнення деструктивних форм поведінки. Саме це спонукало авторів шкали Холмса – Рея, що відображає вплив стресогенних подій на життя людини, помістити цю подію на восьме місце. За наслідками аналогічного дослідження Дж. Віткін, проведеного на початку 2010-х років серед 2300 жінок, звільнення з роботи перемістилося з восьмого на п'яте місце відразу після смерті близької людини, а оцінка значущості цієї події піднялася з 47 до 83 ба-

лів. Дуже часто цій позиції присвоювали й 100 балів, а більше ніж 50% жінок дали їй 90 балів (Дж. Віткін, 2010 [6]).

М.Г. Гільдингерш у дисертації, присвяченій аналізу й характеристиці безробіття в Росії, визначає її сутність, форми й соціальні наслідки. Автором установлено зв'язок безробіття з делінквентними формами поведінки. За результатами дослідження М.Г. Гільдингерш доходить висновків про переважання в країнах пострадянського простору безробітних жінок. Цей висновок підтверджується результатами досліджень А.А. Гармашева [6].

Дослідження безробітних, проведене Л.Р. Міляєвою, О.І. Маркеловим, Н.П. Подольною, дало змогу виявити чинники, найбільш важливі для жінок під час вибору роботи: близькість до місця мешкання, відповідність наявній спеціальності й високий рівень заробітної плати. Авторами також визначені три типи поведінкових установок безробітних жінок: перший тип – прихильниці активної економічної поведінки (ініціативні, різними каналами шукають роботу); другий тип – інертно-вичікувальний (сподіваються в основному на допомогу родичів, друзів, знайомих); третій тип – пасивні фаталісти (вважають, що знайти роботу зараз неможливо, їм уже ніщо не допоможе).

За результатами тестування, проведеного С.А. Картошовим, С.Л. Дановським, виявлені загальні психологічні якості, що характеризують загалом портрет безробітного: невисокий рівень соціальної сміливості; покірність, поступливість, конформність; песимістичність і обережність у поведінці; підозрілість, недовірливість; високий рівень тривоги й неспокою; емоційна стійкість на рівні маргінального стану, яка на фоні показників тривоги й самоконтролю може призводити до фрустрированого стану [6].

Отже, аналіз зарубіжних досліджень показав, що найбільша увага приділяється дослідженню аспектів, пов'язаних із визначенням особливостей безробіття залежно від статі, особливостей економічної ситуації в країні. У суміжних із психологією дослідженнях робиться спроба визначити психологічний портрет безробітного, виділити особливості адаптації й поведінки в ситуації втрати роботи.

У вітчизняній психології дослідження безробіття представлені, на жаль, не так

різноманітно, як у зарубіжній літературі. Аналіз доступних нашій увазі публікацій дав змогу виділити роботи А.К. Осницького, Т.С. Чуйкової, І.А. Волошиної, В.А. Гребенникова, Н.А. Карєпова, І.В. Кузнецова, Т.М. Титаренко, Н.В. Постоюк, Н.В. Соколової, Є.В. Харитоновна й низки інших [3; 5; 6; 9].

А.К. Осницький і Т.С. Чуйкова встановили, що ситуація втрати роботи для більшості людей пов'язана з переживанням кризових станів, зумовлених вимушеною деформацією стилю життя людини, її ціннісних орієнтацій.

Виявлено три стратегії вирішення кризової ситуації, пов'язаної з утратою роботи. Безробітні, що демонструють стратегію активного пошуку, не обмежуються орієнтацією на одну професію, враховують можливості переорієнтації в професії, використовують різноманітні напрями пошуку роботи, оптимістично ставляться до перспектив пристроювання на роботу. Менш активною є компенсаторна стратегія. Безробітні, що демонструють цю стратегію, не займаються активним пошуком роботи, перемикаючи свою активність в інші сфери, пов'язані із сім'єю, вихованням дітей, навчанням, творчим дозвіллям. Найменш ефективною відносно пошуку роботи й особистісної самореалізації людини виявилася пасивна стратегія. Безробітні, вибравши цю стратегію, не прикладають зусиль щодо зміни незадовільної ситуації, їм властиві песимізм в оцінюванні перспектив своєї праці, понижений фон настрою [6].

Виділені індивідуальні відмінності безробітних у вирішенні кризової ситуації визначувані відмінностями у сформованості окремих компонентів досвіду суб'єктної активності. Автори також указують на можливість корекції неоптимальних стратегій так: по-перше, через аналіз рефлексії суб'єктної активності й формування вмінь саморегуляції; по-друге, через використання цих умінь у вирішенні завдання пошуку роботи (А.К. Осницький, Т.С. Чуйкова).

І.А. Волошина та В.А. Гребенников досліджували зміну особистісних характеристик безробітних громадян. Результати, отримані авторами, свідчать про певну своєрідність особистості, яка зумовлена наявністю таких характеристик: тактовність у спілкуванні, високий рівень самоконтролю, конкретне мислення, практичність у поглядах та установках, схильність слідувати загальноприйнятій нормам і правилам поведінки, схильність до підпорядкування, залежність від думки оточуючих [6].

Водночас авторам не вдалося виявити відмінності в емоційному стані й особи-

стисних особливостях безробітних залежно від тривалості втрати роботи, всупереч поширеним теоретичним уявленням про специфіку реакцій залежно від стажу безробіття. У роботі встановлені значущі відмінності особистісних якостей учасників дослідження до та після групової роботи.

Теоретичний аналіз психологічних особливостей поведінки й проявів людини в ситуаціях, пов'язаних з утратою або незатребуваністю професії, показав, що існують значні індивідуальні відмінності в переживанні цієї ситуації. Разом із безробітними, що випробовують усю гаму негативних відчуттів (тривогу, відчай, агресію, відчуття несправедливості), є люди, для яких ця ситуація не містить погрози, а спонукає до активних дій.

Розглянемо поняття потенціалу. Воно походить від латинського слова «потенція» (potentia), що дослівно означає «можливість, здатність, володіння достатньою силою для прояву будь-яких дій, діяльності». Потенціал додає потужність, що характеризує запас енергії або ступінь прихованих можливостей для досягнення поставленої мети або звершення дії [8].

Термін «інноваційний потенціал» набув сьогодні значного поширення. Досить звернутися до будь-якої пошукової системи в Інтернеті, щоб побачити десятки й навіть сотні статей, у яких він уживається. Коли мова йде про інноваційний розвиток «загалом», досить повним і зрозумілим є визначення: «Інноваційний потенціал – сукупність різних видів ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності» [10]. Інноваційний потенціал працівника глосарій визначає як «здатність працівника до сприйняття нової інформації; до приросту своїх професійних знань; до висунення нових конкурентоспроможних ідей; до знаходження рішень нестандартних завдань і нових способів вирішення стандартних завдань».

Ми схиляємося до думки, що інноваційний і професійний потенціал є тотожними поняттями, так як інноваційний потенціал неможливий без професійної діяльності, реалізації себе в професії. Тому в роботі ці поняття використовуються як такі, що взаємодоповнюють один одного та вдосконалюють особистість людини.

Професійно-інноваційний складник людського потенціалу може бути визначений як сформована у взаємодії із соціальним середовищем система потреб, здібностей і готовності соціальних спільнот виконувати таку діяльність, результатом якої буде вдосконалення раніше створених і використуваних різноманітних продуктів і ство-

рення нових продуктів, властивості яких відкривають нові можливості у вирішенні актуальних суспільних, наукових, технічних, виробничих та інших проблем [10].

У літературі з'явилися такі словосполучення, як «інноваційний потенціал вищої школи», «інноваційний потенціал особистості», «інноваційний потенціал менеджменту» тощо. Самі по собі такі словосполучення видаються досить правомірними, вони тільки підсилюють відчуття незадоволеності від того, що досить повно охарактеризувати, а тим більше оцінити кількісно такий потенціал дуже проблематично. Цікаві спроби проаналізувати наявні визначення інноваційного потенціалу й дати їм більш глибоке та всебічне тлумачення зроблені в багатьох роботах [10; 11]. Але в усьому різноманітті наявних визначень на сьогоднішній день не порушувалося питання про психологічні можливості прояву інноваційного потенціалу саме у віковій групі від 55 до 65 років, у чому полягає гостра необхідність у зв'язку з пролонгацією професійного онтогенезу.

Інтенсивність інволюції інтелектуальних функцій людини залежить від різних чинників: обдарованості й утворень, які протистоять старінню, гальмують інволюційний процес, а також від особових особливостей людини, її життєвих установок, планів і цінностей. Головна особливість віку пізньої зрілості може бути визначена як досягнення людиною стану мудрості. У цей період свого життя особистість, як правило, володіє об'ємними актуальними та процедурними знаннями, умінням оцінювати події й інформацію в ширшому контексті і здатністю справлятися з невизначеністю. Навіть якщо когнітивні процеси в людини зрілих років можуть протікати повільніше, ніж у молодій людини, ефективність її мислення вища. Відчуття повноти життя і щастя виникає в людини, коли вона самореалізується, тобто активно втілює в діяльності свої ідеали та цінності, використовуючи свої таланти і здібності. Понад усе для дорослої людини самоактуалізація пов'язується з професією й суспільним визнанням [1].

У зв'язку зі всім вищевикладеним можливе припущення, що, незважаючи на зниження психофізичних функцій людини, пізній зрілий вік є одним із найбільш продуктивних періодів у творчості людини, інтеграції психолого-професійного аспекту життєдіяльності.

Мета публікації – представити психологічний аналіз поняття потенціалу, інноваційного потенціалу, феномена безробіття і його впливу на психічне здоров'я людей передпенсійного віку, а також результа-

ти дослідження мотивів пізнього учнівства та сприйняття цієї ситуації.

Постановка завдання. Проаналізувати й узагальнити дані з наукової літератури стосовно поняття потенціалу, інноваційного потенціалу, феномена безробіття; визначити їх вплив на психічне здоров'я людей пізнього зрілого віку; дослідити їх ставлення до ситуації пізнього учнівства та мотиви, які керують ними.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на результати опублікованих досліджень, зробимо спробу визначити психологічні особливості людини в ситуації втрати роботи. Психологічна практика й різноманітні теоретичні дослідження доводять, що втрата роботи внаслідок вимушеного звільнення призводить до різних негативних змін у поведінці та емоційних реакціях людей.

Установлено, що для тих, хто втратив роботу, як правило, характерні:

- переживання стану депресії;
- зниження відчуття задоволення життям;
- посилення відчуття самоти й соціальної ізоляції;
- утрата відчуття часу, відсутність розпорядку дня;
- наростання апатії, пасивності й покірності;
- переважання настроїв песимізму та фаталізму в ставленні до життя загалом;
- утрата прагнення до впорядкованості у своєму житті;
- підвищення збудливості, агресії [6].

Утративши роботу, людина втрачає можливість задовольняти свої вищі потреби в самореалізації, соціальних зв'язках і контактах. Поступово, у міру продовження періоду безробіття, порушується цілісність ієрархії мотивів. Значущі мотиви, наприклад, турбота про свій авторитет, професійну компетентність, утрачають свою актуальність, менш значущі – проблема проведення часу – починають виступати на перший план. Незадоволеність потреб, порушення їх звичної ієрархії викликають у безробітного незадоволення, неспокій та інші негативні емоції, аж до відкритої агресії [5, с. 109–114].

Утрата роботи неминує супроводжуватися змінами в поведінці людини. Л. Пельцман описує чотири фази стресових станів у зв'язку з утратою роботи.

Перша з них – стан невизначеності й шоку. У цій фазі емоції є чинником ризику, внаслідок чого людина схильна до інших неприємностей: хвороб, нещасних випадків. Л. Пельцман особливо підкреслює, що патогенним чинником є не сама втрата роботи, а загроза того, що це відбудеться.

У другій фазі суб'єктивного полегшення й конструктивного пристосування до ситуації спостерігаються деякі ейфорії та поліпшення стану.

Третя фаза характеризується тим, що обтяжує стан, який виражається в зниженні опору неприємностям.

Четверта фаза характеризується не тільки безпорадністю і примиренням із ситуацією, що склалася, а й страхом її зміни, наприклад, боязню знайти роботу (Л. Пельцман).

З огляду на теоретичний аналіз наукової літератури з феномена безробіття, можна зробити висновок, що ця ситуація обов'язково призводить до погіршення психічного здоров'я людини, психологічної дисгармонії, дезадаптації. Тому ми вбачаємо необхідність розглянути явище психічного здоров'я, так як простежується явний взаємозв'язок між зміною професійного становища та психічного здоров'я.

Психічне здоров'я – одна з найгостріше обговорюваних проблем у психології. Поняття «психічне здоров'я» фігурує в концепціях безлічі вчених, починаючи зі стародавніх часів. Ним цікавилися філософи: Цицерон, Епікур, психологи різних шкіл і напрямів: З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Ф. Перлз, А. Маслоу, В. Франкл. Серед вітчизняних дослідників вивченням цієї проблеми займаються І.А. Бурлакова, Ф.Є. Василюк, П.Б. Ганушкін, Г.В. Ложкін, Т.М. Титаренко [2; 7; 9]. Проте, попри численні теоретичні і практичні розробки категорії «здоров'я», її статус сьогодні вельми неоднозначний.

Під час визначення поняття «психічне здоров'я» існують розбіжності. Так, у словнику психічне здоров'я визначається як стан душевного благополуччя, що характеризує відсутність хворобливих психічних проявів і забезпечує адекватну умовам дійсності регуляцію поведінки й діяльності [7].

Деякі автори визначають психічне здоров'я як ідеальне поняття, засноване на творчих принципах свободи, духовності, індивідуальності, соціальної інтегрованості. Це не фіксований стан буття, не стан чесноти, задоволеності, щастя. Це не кінцевий пункт, а напрям, у якому людина рухається, слідуючи своїй істинній природі. А сама сутність природи людини конструктивна, реалістична, розумна, активна й вельми заслуговує на довіру (З.І. Грішанова, Є.В. Левченко, 2012).

А. Маслоу вказує, що психічне здоров'я «хронологічно» незрілою особистості є ні що інше, як здоровий розвиток, а оскільки останнє поняття є концептуально підлеглим, уточнює його розвиток у напрямі самоактуалізації. Усі підходи до самоактуалізації

А. Маслоу, у свою чергу, зводять до двох, що не викликає сумніву в більшості дослідників, характеристик: реалізація людиною власної ідентичності, самозвеличання, здібностей і можливостей і мінімізація захворювань, неврозів, психозів.

Е. Еріксон вважає за краще говорити не про психічно здорову особистість (безкризову, безконфліктну, безтурботну), а про вітальну (життєздатну, життєву, живу), що переживає достатньо хворобливі перебування та кожного разу справляється з черговим життєвим завданням [6].

Феноменологічний аналіз психічного здоров'я дав змогу виділити його основні складники, критерії й показники, а саме:

до критеріїв психічного здоров'я належить насамперед відповідність суб'єктивних образів відбиваним об'єктам дійсності й відповідність характеру реакцій зовнішнім подразникам. Поза сумнівом, до критеріїв психічного здоров'я можна зарахувати рівень зрілості емоційно-вольової та пізнавальної сфер особистості, адекватного зростання;

наступними критеріями психічного здоров'я є адаптивність у мікросоціальних стосунках і здатність до самоврядування поведінкою, розумного планування життєвих цілей, підтримки активності в їх досягненні;

показниками психічного здоров'я особистості, за даними більшості авторів, є прийняття відповідальності за своє життя; саморозуміння і схвалення себе; уміння жити в теперішньому часі; свідомість індивідуального буття; здібність до розуміння й ухвалення інших;

причина порушень психічного здоров'я криється в нерівномірному розподілі напруження у внутрішній структурі особистості. Найбільш значним із них є напруження між тим, що людина є, і тим, ким їй, на її думку, варто бути. До характерних рис порушень психічного здоров'я належать якісні відхилення від нормального процесу психічного розвитку й порушення, що виявляються в специфічних ситуаціях.

Феномен психічного здоров'я розглядається нами відповідно до трикомпонентної структури, запропонованою Р. Веcker [12]. «Позитивна тріада» психічного здоров'я включає компоненти позитивної установки:

- на власну особистість – самоповага, висока самооцінка;
- на сприйняття навколишнього середовища – схвалення навколишнього світу, здатність до любові;
- на майбутнє – оптимізм.

Методи дослідження: теоретичні (аналіз, систематизація, узагальнення попередніх досліджень), емпіричні (пілотажний

експеримент, анкетування й тестування багатофакторним опитувальником з дослідження самоставлення (МДС), розробленим Р.С. Пантелєєвим), контент-аналіз отриманих даних.

Виходячи з моделі «позитивної тріади», її компонентів, нами у 2016–2017 навчальному році проведено пілотажне дослідження осіб – студентів ЗВО, які приступили до навчання в пізньому зрілому віці (отримання другої вищої освіти та підвищення кваліфікації). Розроблена міні-анкета для пілотажного дослідження дала можливість виявити сприйняття ситуації пізнього учнівства та мотиви вступу людей передпенсійного й пенсійного віку (50–60 років, середній вік 53) до ЗВО з метою отримати другу вищу освіту (заочна та дистанційна форми навчання). В опитуванні взяли участь 36 респондентів, які у вільній формі відповідали на питання: «Чому Я вступив (ла) до ЗВО?» Також сформована контрольна група – 15 осіб того самого середнього віку, які не працюють і зайняли пасивну позицію в плані пошуку роботи (анкетування ця група не проходила, досліджувався тільки рівень самоставлення за методикою Р.С. Пантелєєва). Анкети оброблені методом контент-аналізу.

Результати дослідження. Спираючись на вищевикладену «позитивну тріаду» психологічного здоров'я, його критеріїв, показників і те, що всі респонденти на момент дослідження не працювали, але мали бажання знайти нову роботу, тобто переживали її втрату, відповіді досліджуваних скомпоновані нами так:

– навчання як активізація внутрішніх особистісних потенціалів – 33 особи. (Перше місце за результатами опитування.) Отримано такі відповіді: «Розвиватися, підвищувати інтелект», «Йти в ногу із життям», «Отримати сучасну професію»;

– навчання як можливість реалізувати невиконані життєві завдання – 29 осіб: «Навчитися того, чого не встигли», «Пригадати раніше отримані знання та придбати нові», «Розкрити здібності, зайнятися улюбленою справою»;

– навчання як створення нового смислового простору життя – 23 особи: «Почати жити повноцінним життям», «Наповнити життя сенсом», «Почати життя спочатку», «Дізнаватися все нове, цікаве», «Духовно розвиватися»;

– навчання як можливість спілкування, заміщення втрачених зв'язків – 15 осіб: «Знайти нових друзів, однодумців», «Розширити коло знайомств»;

– навчання як спосіб подолання вікової, професійної кризи – 11 осіб. Відповіді зву-

чали так: «Забути про хвороби», «Зберегти здоровий глузд», «Нарешті почати піклуватися про себе», «Хочу подолати дратівливість», «Заповнити духовну порожнечу»;

– навчання як можливість належності до престижної групи, спосіб розширення роліового набору – 5 осіб: «Викликати пошану оточуючих», «Щоб поважали діти і внуки», «Підвищити самооцінку».

Кожна компонента включала по два питання. До I компоненти – орієнтація «на власну особистість» – зараховано 1 та 5 питання. Навантаження компонент за середнім значенням дорівнює 61,05%. До II компоненти – орієнтація «на сприйняття навколишнього середовища» – зараховано 3 та 6 питання. Навантаження компонент за середнім значенням дорівнює 38,8%. До III компоненти – орієнтація «на майбутнє» – зараховано 2 та 4 питання. Навантаження компонент за середнім значенням дорівнює 61,05%. Графічно результати подано в діаграмі 1.

Рис. 1. Мотиваційне навантаження трикомпонентної моделі

За результатами проведеного анкетування ми вважаємо, що ця група досліджуваних, якщо й переживає кризу, вікову, професійну, то з позитивними наслідками: вони мотивовані на успішне подолання кризи, професійної реадaptaції, оптимістично настроєні на майбутнє. Ця група студентів бачить у пізньому перенавчанні можливість сформувати новий смисловий простір життя, замістити втрачені зв'язки, реалізувати свій потенціал, освоїти нові ролі, вирішити незавершені життєві завдання та успішно завершити професійно-реадaptaційний період. Це люди, для яких ситуація безробіття чи професійної незатребуваності не містить погрози, а спонукає до активних дій навіть у пізньому віці – несе позитивну установку, що свідчить про психологічне та професійне здоров'я.

I, навпаки, проведений нами багатофакторний опитувальник щодо дослідження самоставлення, розроблений Р.С. Пантелєєвим [4], в обох групах показав суттєву різницю в самоставленні: якщо досліджува-

на група мала середні та високі проценти за 1 і 2 факторами й низькі за третім (самозвинувачення), то контрольна – навпаки (високі за третім фактором і середні чи низькі за самоповагою та аутосимпатією).

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи психологічний аналіз феномена безробіття і його впливу на психологічне здоров'я людей передпенсійного віку, а також наведені нами емпіричні дані, можемо резюмувати таке.

Аналіз доступних нашій увазі вітчизняних і зарубіжних робіт дав змогу визначити, що феномен «безробіття» – одна з найбільш актуальних і складних проблем з множиною соціальних, економічних і психологічних детермінант та ефектів, тому він має міждисциплінарне значення й перспективи дослідження.

Наше дослідження підтверджує, що разом із безробітними, які випробовують усю гаму негативних відчуттів (тривогу, відчай, агресію, відчуття несправедливості), є люди, для яких ця ситуація не містить погрози, а спонукає до активних дій. Установлено, що це особистості з позитивною Я-концепцією, мотивацією досягнення й оптимізмом, які суттєво впливають на їхню самоефективність і, як наслідок, на професійно-інноваційний потенціал.

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що особи, які мають компоненти «позитивної тріади» психічного здоров'я, бачать у пізньому перенавчанні можливість сформулювати новий смисловий простір життя, замінити втрачені зв'язки, реалізувати свій професійний потенціал, освоїти нові ролі, вирішити незавершені життєві завдання та успішно завершити професійно-реадаптаційний період. Тобто наявність психічного здоров'я зумовлює успішну професійну реактацію людини навіть у передпенсійному й пенсійному віці, вони сприймають цю ситуацію як можливість отримання нового досвіду, а отже, і схильні до інновацій у своїй професійній діяльності. На нашу думку, ця група досліджуваних якщо й переживає кризу, вікову, професійну, то з позитивними наслідками: вони мотивовані на успішне подолання кризи, професійної реактації, оптимістично настроєні на майбутнє.

Незважаючи на зниження психофізичних функцій людини, пізній зрілий вік є одним із найбільш продуктивних періодів у творчості людини, інтеграції психолого-професійного аспекту життєдіяльності, досвідченості, мудрості. Доцільність подовження пенсійного віку, на наш погляд, існує, але з урахуванням усіх психологічних чинників

та особливостей цього вікового періоду: з розробленням рекомендацій і психопрофілактичних заходів у зв'язку з можливими труднощами психологічної адаптації до нової пенсійної реформи й, відповідно, до більш розширеного професійного онтогенезу особистості; психологічного консультування з переорієнтації людей, що мають досить багатий професійний досвід. Адже підготовка немолодих працівників, розкриття в них інноваційного потенціалу означає більше ніж просто навчання майстерності. Це означає ще й зміну установок, боротьбу з тривогою й позбавлення сталих звичок.

Подальші перспективи дослідження полягають в оптимізації інноваційного потенціалу професіонала цього вікового періоду, підтвердженні доцільності подовження пенсійного віку, а також розробленні психопрофілактичних заходів для збереження психологічного здоров'я, задіяння верств населення там, де це необхідно.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базика Є.Л. Психологічні аспекти реформування пенсійної системи. Вісник Одеського національного університету. Серія «Психологія». Одеса, 2011. Т. 16. Вип. 2. С. 5–13.
2. Василюк Ф.Е. Психология переживаний. Москва: МГУ, 1984. 240 с.
3. Кареева Н.А. Обучение в позднем возрасте как стратегия преодоления возрастного кризиса (на примере пожилых людей, обучающихся в ВШШ ДВГТУ). Личность в экстремальных условиях и кризисных ситуациях жизнедеятельности: сборник научных статей международной научно-практической конференции / под ред. Р.В. Кадырова. Владивосток: Мор. гос. ун-т им. адм. Г.И. Невельского, 2011. 373 с.
4. Пантеев Р.С. Методика исследования самоотношения. Москва: Смысл, 1993. 32 с.
5. Постойок Н.В. Психологічний вплив ситуації безробіття на особистість. Психологія особистості безробітного. Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 травня 2015 р.). / відп. ред. О.В. Киричук. Київ: Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, 2015. 380 с.
6. Психология безработицы: введение в проблему / Н.С. Глуханюк, А.И. Колобова, А.А. Печёркина. 2-е изд., доп. Москва: Моск. психол. соц. ин-т, 2003. 84 с.
7. Психология здоровья человека: учебное пособие / Г.В. Ложкин, М.И. Мушкевич, Ю.А. Бохонова; под ред. проф. Г.В. Ложкина. Луганск: Ноулидж, 2012. 288 с.
8. Словарь иностранных слов / под редакцией И.В. Лёхина и проф. Ф.Н. Петрова. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954. 856 с.
9. Титаренко Т.М. Кризове психологічне консультування. Київ: Главник, 2004. 92 с.

10. Труфанова К.В. Инновационная составляющая использования и развития трудового потенциала. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. 2013. № 3(59).

11. Харитоновна Е.В. Личность в кризисе профессиональной востребованности / Личность в экстремальных условиях и кризисных ситу-

ациях жизнедеятельности: сборник научных статей международной научно-практической конференции / под ред. Р.В. Кадырова. Владивосток: Мор. гос. ун-т им. адм. Г.И. Невельского, 2011. 373 с.

12. Becker P. Theoretischer Grundlagen. Weinheim, Juventa, 1991.

УДК 159.923

ФЕНОМЕН РОЗШИРЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПРОЦЕСІ ЗДІЙСНЕННЯ ПОДВИГУ

Васюк К.М., к. психол. н., доцент кафедри психології
Донецький національний університет імені Василя Стуса

У статті здійснено теоретичний і біографічний аналіз феномена подвигу як елемента героїчної поведінки, розглянуто його моральні та вольові компоненти, які поєднані в симптомокомплекс. Героїчний вчинок трактується як вияв ситуативних диспозицій, що актуалізуються в екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: героїзм, героїчний вчинок, подвиг, симптомокомплекс.

В статье осуществлен теоретический и биографический анализ феномена подвига как элемента героического поведения, рассмотрены его моральные и волевые компоненты, которые объединены в симптомокомплекс. Героический поступок трактуется как проявление ситуативных диспозиций, которые актуализируются в экстремальных ситуациях.

Ключевые слова: героизм, героический поступок, подвиг, симптомокомплекс.

Vasuk K.M. PHENOMENON EXPANSION OF THE IDENTITY DURING MAKING OF THE FEAT

In the article we have been realized theoretical and biographical analysis of the heroic phenomenon as element of the heroic behavior, have been described its moral and voluntary aspects, which were incorporated in the complex of symptoms. Heroic activities are explained as situation dispositions, which are actualized in difficult conditions.

Key words: complex of symptoms, feat, heroism, heroic activity.

Постановка проблеми. Будь-яка епоха потребує своїх героїв, які слугують еталоном поведінки для інших, зразком для особистісного розвитку, а також банально рятують чийсь долі. Оскільки феномен героїзму досить складний і суперечливий навіть у визначеннях феноменів, то для аналізу його поведінкових проявів у конкретній особистості потрібно виокремити одиницю для аналізу. На нашу думку, такою одиницею може слугувати подвиг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній науці темі героїзму й подвигу присвячено надзвичайно мало праць, тому основні теоретичні та методологічні засади містяться в філософії, соціології й частково культурології та історії. Зазвичай визначення подвигу дають як вчинку, що здійснюється на благо суспільства чи окремої людини, але не самого суб'єкта й потребує від суб'єкта вняткових зусиль, які не докладаються ним у повсякденному житті й вимагають прояву вольових якостей. Також подвиг має обов'язково моральне підґрунтя, яке слу-

гує стимулом для реалізації надскладної поведінки, яку прийнято називати героїчною. Хоча досліджень з тематики героїзму надзвичайно мало, очевидно, що потрібно диференціювати різні прояви героїчної поведінки, оскільки їх характер реалізації та мотивація можуть бути різні.

Класифікація С. П'юрі, на наш погляд, не дуже вдала. Вона виділяє 3 типи героїчних вчинків:

– фізичний героїзм – це ситуації, коли людина ризикує життям заради врятування інших;

– моральний героїзм – ситуації, коли людина йде проти загальноприйнятих правил;

– вітальний героїзм – подолання власних фізичних вад.

Недоліком цієї класифікації, як нам видається, є те, що межа між фізичним і моральним героїзмом не проведена. У багатьох випадках протест проти загальноприйнятих норм містить такий самий ризик для життя, як і стрибок у полум'я.

На жаль, у психологічній науці не існує фундаментальної класифікації типів героїч-